

DOĞRUDAN VE TEMSİLİ DEMOKRASİ MODELLERİ ÜZERİNE BİR ELEŞTİRİ DENEMESİ

A CRITIQUE ON THE MODELS OF DIRECT AND REPRESENTATIVE DEMOCRACY

HAMZA BAHADIR ESER* • ÖMER TAYLAN**

ABSTRACT

In this study, according to democracy model, considering from direct democracy and representative democracy, which points of the direct democracy and representative democracy are sufficient and active to solve the problems of the people that will be handled. At this concept, that can be said, direct democracies suitable for places which has small and low population and representative democracies suitable and functional for places which has large geography and population. Also in particular of Ancient Greek, direct democracy belong to a coterie (elite class) that is its chronic symptom; and in representative democracies representation crisis is the main problem of this democracy type. Important point is that responding positively needs and choices of society is more significant than discussing difference of these democracy models. In this concept, —without be anachronistic— handling this matter with convenient and impracticable aspects of these two system will be suitable. In this direction, intended to solving representation crisis of representative democracy, some theoretic solution suggestions are offered like deliberative and radical model. Firstly, this study handle direct and representative democracy, and its a pre preparation qualification toward to explain the other two model. In the following study, the deliberative model will be argued out briefly and after the main aspect of the study, radical model will be discussed specifically.

Keywords: Direct Democracy, Representative Democracy, Representation Crisis, Deliberative Democracy, Radical Democracy.

* Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

** Araş. Gör., Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

ÖZ

Bu çalışmada, doğrudan demokrasi ve temsili demokrasi kavramlarından yola çıkarak, ilgili modellerin hangi noktalarda daha elverişli ve "halk"ın ihtiyaçlarına cevap verme konusunda daha etkin olduğu konusu ele alınacaktır. Bu bağlamda mekânın küçük ve nüfusun az olması doğrudan demokrasinin, fakat mekân ölçeğinin geniş ve nüfusun kalabalık olması açısından ise temsili demokrasinin uygulanabilirliği açısından daha elverişli ve fonksiyonel olduğu söylenebilir. Bununla birlikte Antik Yunan özelinde belirli bir zümreye mahsus olması (elitist karakteri) doğrudan demokrasi için kronik bir araz teşkil ederken, "temsil(iyet)" krizi de temsili demokrasinin en bilinen sorun alanına işaret etmektedir. Önemli olan husus doğrudan ve temsili demokrasi modelleri arasında net bir ayrımı gitmekten ziyade toplumun ihtiyaç ve tercihlerine olumlu cevaplar üretebilmektir. Bu bağlamda, meseleyi anakronik olmamak kaydı ile her iki modelinde olumlu ve olumsuz yönlerinden faydalanan bir yaklaşım ile ele almak yerinde olacaktır. İlgili yazında temsili demokrasinin temsil krizinin aşılmasına yönelik müzakereci ve radikal model olmak üzere bir takım teorik çözüm önerileri ortaya konmuştur. Çalışmada söz konusu teorik tartışmalara değinilmeyecektir. Zira çalışma, doğrudan ve temsili demokrasi modellerini ele alan, sözü edilen alternatif iki modelin açıklanmasına yönelik teorik bir ön hazırlık mahiyetindedir. Müteakip çalışmada müzakereci modele değinilerek radikal demokrasi modeli üzerinden konu kapsamlı bir şekilde açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Doğrudan Demokrasi, Temsili Demokrasi, Temsil Krizi, Müzakereci Demokrasi, Radikal Demokrasi.

Giriş

Demokrasi modelleri klasik yaklaşıma göre, “doğrudan demokrasi” ve “temsili demokrasi” olmak üzere iki şekilde karakterize edilebilir. Bu bağlamda demokrasi Antik Yunan’daki haliyle “doğrudan demokrasi”, modern dönemdeki haliyle de “temsili demokrasi” olarak isimlendirilmektedir. Çünkü aynı mekanizma (yani demokrasi) farklı fonksiyonlara sahip olarak türevsellik göstermiştir. Bundan dolayı doğrudan demokrasinin tipik uygulama örneği olan Antik Yunan’da vatandaşlar, agorada bizzat kendileri katılarak görüşlerini beyan etmişlerdir. Şu nokta önemlidir; Antik Yunan’da siyasal katılım vatandaş olmanın ve “erdemli” olmanın bir gereği olarak görülmekteydi. Bu olguya kanıt olarak siyasal katılımın nitelik ve nicelik olarak yoğun olması gösterilebilir. Günümüzde, Amerika Birleşik Devletleri’nin taşrasında, İsviçre’de görülen doğrudan demokrasi uygulamaları, kişiler arasındaki iletişimi/etkileşimi, farklılıkların tanınmasını, çatışmaların çözüme kavuşturularak uzlaşmasını, muhalif görüşlerin nezaket çerçevesinde kritik edilmesini, seçmenlerin herhangi bir manipülasyona maruz kalmadan hür iradeleriyle tercihlerini belirtmelerini, sağlaması yönleri ile hali hazırda güncel, işlevsel ve dikkate değer uygulamalardır. Ancak bu çalışma doğrudan demokrasi modelini Antik Yunan uygulaması özelinde ele alacaktır.

Temsili demokrasilerde vatandaşların demokrasiye etkin veya doğrudan katılımı kısıtlanmaktadır. Çünkü vatandaşlar kendi temsili araçlarıyla tercihlerini belirtmektedirler. Bu tercihlerin, temsilcilerin veya kurumların süzgecinden geçtikten sonra ne kadarının yansıtıldığı önemli bir soruna işaret etmektedir. Bununla birlikte temsili demokrasinin bir zorunluluklar ve pratik gereksinimler sonucu şekillenmiş bir uygulamalar manzumesi olduğu hatırd tutulmalıdır. Ayrıca, temsili demokrasi hükümetin eleştirilmesine ve muhalif kesimlerin büyümesine olanak sağlamaktadır. Bu durum ise bireylerin hem birbirlerine hem de devlet ve kurumlarına karşı, kendi felsefi, ahlaki tercihlerini yansıtan tutum ve yaklaşımlar sergilemelerini kolaylaştırmaktadır. Demokrasinin de sadece bir katılım mekanizması olmadığı; aynı zamanda bir takım temel ilke ve değerler bütünü (özgürlükler, katılım, siyasal çoğulculuk, azınlık hakları, siyasal rekabet vb.) olduğunu da dikkate almak gerekir. Dolayısıyla her iki demokrasi modeli arasında bu ikisi açısından bir farklılık olmadığı hususu öncelikle vurgulanmalıdır.

Bu çalışma temsili demokrasinin krizini aşmak üzere önerilmiş bir model olan radikal demokrasi modeline yönelik kapsamlı bir analizin girişi niteliğindedir. Buna yönelik olarak çalışmada, doğrudan demokrasinin ortaya çıkışı, temsili demokrasi modeli ve iki modelin ana hatları ele alınacaktır.

Çalışmanın amacı okuyucuya demokrasi kavramı üzerinden radikal demokrasi kavramına yönelik bir ön bilgi vermektir. Müteakip çalışmada müzakereci modele kısaca değinildikten sonra, özünde onun kapsamlı bir eleştirisi olan radikal model ayrıntılı biçimde ele alınacaktır.

Metinde sırası ile doğrudan demokrasi, kurumları, uygulanışı, temsili demokrasiyi zorunlu kılan işlevsel sebepler, modelin işleyişi ve her iki modelin kısa bir karşılaştırılmasına değinilecektir. Çalışmanın temel vurgusu temsili demokrasiye özellikle temsilde adaleti sağlayamadığı bu temsil krizinin aşılması için alternatif modellerin ele alınmasının bir zorunluluk arz ettiğidir.

Doğrudan Demokrasi

Demokrasi, Antik Yunan'da Solon¹ reformları ile şekillenmiştir (Torun, 2005: 22). Bu durum Atina demokrasisinin ilk örnek olduğunu göstermez zira Atina örneğinden öncede, birtakım demokratik unsurlara sahip toplumların varlığı kuvvetle muhtemeldir. Öyle ki siyasal alanda, tamamen orijinal ve ilk olan bir kurumun bir anda ve münhasır bir yerde form kazanması düşünülemez. Söz konusu kurumsal uygulama/lara (doğrudan demokrasi) benzer tecrübelerle ilişkin kapsamlı bir tarif yapmaya imkân tanıyacak ölçüde bilgi yokluğu veya aynı anda demokratik olmayan uygulamaların varlığı, ya da küçük ve görece önemsiz olmaları nedeniyle göz ardı edilmiş olmaları söz konusu uygulamaların tarihselliğini ortadan kaldırmaz (Lipson, 1984: 16).

Antik Yunan ve özelinde Atina, Solon iktidarı öncesinde küçük bir azınlığın iktidarını ifade eden oligarşik bir sistemle idare edilmekteydi. Ancak bu yönetim tercihinin meydana getirdiği eşitsiz yapı (oligarşik azınlık lehine) halkın oligarşiye karşı ayaklanması sonucunu doğurmuş ve birtakım yapısal reformlar gerçekleştiren Solon iktidara gelmiştir. Solon döneminde yapılan siyasal reformlar ile iktidar üzerindeki azınlık tekeli kaldırılarak, yurttaşlara iktidara ortak olma imkânı tanınmış ve Atina toplumunun yönetim şekli demokratik bir hüviyete kavuşmuştur (Torun, 2005: 26). M.Ö.5. yüzyılda çok sayıda yetişkin erkek (!), vatandaş sıfatıyla yönetime ilişkin doğrudan görüş ifade etme diğer bir ifade ile katılma hakkını kazandı. Kendi kendini yönetme olarak ortaya çıkan bu uygulama doğrudan demokrasi adı ile kurumsal bir kimlik edindi (Uygun, 2014: 9).

1 Solon hakkında detaylı bilgi için bkz. Ayhan Yalçınkaya, "Yunan Uygarlığı İçinde Polis ve Siyaset", Mehmet Ali Ağaoğulları, (ed.), İçinde, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, ss. 37-40.

Demokrasi, Eski Yunanca'daki "demos" ve "kratos" kelimelerinin birleşimiyle meydana gelmiştir. Demos yani halk belirli bir poliste (kentte) yaşayan vatandaş, kratos ise güç ve iktidar anlamına gelmektedir. Böylelikle demokrasi sözcüğü, antik Yunandan günümüze kadar, "halkın yönetimi"² anlamında kullanılmıştır (Dahl, 1993: 3; Schmidt, 2002: 25). Burada problem olan husus "demos/halk"³ ile kastedilenin ne olduğu ve kimleri kapsadığıdır (Dahl, 1993: 3; Türk, 2010: 189; Yayla, 2015: 144). Atina toplumundaki üç büyük grup, 'halk', diğer bir ifade ile Polis yönetimine katılabilen vatandaş tarifi içinde yer almıyordu. Bu gruplar kadınlar, Atina'da yaşayan ve çalışan yabancılar (metoikoslar)⁴, üçüncü olarak da, kölelerden oluşmaktaydı. Yunan demokrasisi, temelde geniş kitleleri dışarıda bırakan bir yapı arz ediyordu (Tilly, 2014: 26; Uygun, 2014: 49). Bunun anlamı, "halk/demos" denilen mefhumu karşılayan olgunun belli özelliklere haiz vatandaş/yurttaş kitlesi olmasıdır (Dahl, 1993: 4; Arblaster, 1999: 40-41). Bundan dolayı denilebilir ki Atina demokrasisi kapsayıcı, çoğulcu bir demokrasi olmaktan çok elitist, sınırlı bir demokrasidir (Torun, 2005: 26). Kadınların, kölelerin ve yabancıların siyasal sistem dışında bırakıldıkları bir demokrasi(!).

Eski Yunan'da, kadınlar, köleler ve yabancılar vatandaş olarak görülüyorlardı (Şahin, 2008: 3). Atina'da köleler vatandaş olarak kabul edilmedikleri

2 Demokrasi kavramının kökeni ve tanımları için ayrıca bkz. Bahadır Türk, "İdeolojiler ve Sistemler" Mümtaz'er Türküne (ed.), *Siyaset*, 11. Baskı, Opus Yayınları, İstanbul, 2010, s. 188; Aml Çeçen, İnsan Hakları, Üçüncü Basım, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2000, s.58; Gencay Şaylan, *Temsili Liberal Demokrasinin Ölenemez Krizi*, 1.Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2008, s. 31; Anthony Arblaster, *Demokrasi*, (Çev. Nilüfer Yılmaz), Doruk Yayınları, Ankara, 1999, s. 27; David Beetham, *Demokrasi ve İnsan Hakları*, (Bilal Canatan), 2. Baskı, Liberte Yayınları, Ankara, 2014, s. 19; Atilla Yayla, *Siyaset Bilimi*, 1. Baskı, Adres Yayınları, Ankara, 2015, s. 144; Leslie Lipson, *Demokratik Uygurluk*, (Çev: Haldun Güllalp ve Türker Alkan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1984, s. 15; Robert A. Dahl, *Demokrasi Üzerine*, (Çev: Betül Kadioğlu), 2. Baskı, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2010, s. 19; Gencay Şaylan, *Demokrasi ve Demokrasi Düşüncesinin Gelişmesi*, TODAİE İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi, Ankara, 1998, s. 13; Joseph A. Schumpeter, *Kapitalizm Sosyalizm ve Demokrasi*, (Çev. Hasan İlhan), 3. Baskı Alter Yayıncılık, Ankara, 2010, s. 312; Andrew Heywood, *Siyaset*, (4.Bölüm, Çev. Bekir Berat Özipek), 9. Baskı, Adres Yayınları, Ankara, 2013, s. 102.

3 Demos sözcüğünü günümüz kullanımında halk kelimesi ile eş anlamlı kullanmak eksik bir bakış açısını yansıtır, zira ulus devletin belirginleşmesi ile belirli sınırları olan bir "ülke"de yaşayan "herkes"i kapsamına alan "halk" ile "demos" birbirinden farklıdır. "Demos" Eski Yunan'da, "herkes"i değil, "polis"te yaşayan yurttaşlar topluluğuna mensup olan ancak seçkinlerin dışında kalan kimseleri karşılayan bir kavramdır. Levent Köker, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, 13. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 125.

4 Yabancılar (yani "metek"ler), köleler ile yurttaşlar arasında bir statüye sahip olanları ifade eder. Eski Yunan'da özellikle dış ticaretin gelişmiş olması yabancıların nüfusunun kalabalık olması sonucunu doğurmaktaydı. Öyle ki poliste neredeyse yurttaşların yansı kadar yabancı yaşamaktaydı. Yabancılar özgür kişilerdi. Yabancıların siyasal hakları yoktu. Bu kesim kuşaklar boyu orada yaşıyor olsalar dahi yurttaş sayılmazlardı. Ahmet Taner, "Eski Yunan'da Demokrasi ve Demokratik Düşünce", *TODAİE Enstitüsü Amme İdare Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 1, Mart, 1984, s. 66.

gibi, vatandaş olma “ayrıcalığına” sahip olanlar tarafından bir özel mülkiyet konusu olarak değerlendirilirlerdi. Kısaca sistem vatandaş olmayı özgür, yetişkin erkekler için bir imtiyaz olarak değerlendiriyordu (Şaylan, 1998: 14; Tilly, 2014: 53). Bu doğrultuda Atina/doğrudan demokrasisinde katılım, Atinalı anne babadan doğmuş, 20 yaş üstü erkeklerle tanınmış bir siyasal hak-tı (Ateş, 1994: 36; Şaylan, 2008: 34). Atina demokrasisinin sınırlı, seçkinci, dar bir vatandaşlık tarifine sahip olduğunu ifade etmek mümkündür (Türk, 2010: 196). Bu seçkinci yapı sistemin var olduğu iddia edilen katılımcı, çoğulcu karakterinin aslında abartıldığını göstermektedir.

Bu seçkinci yapıdan ötürü eski Yunan “polis”inde insanlar için en önemli/merkezi statüyü, vatandaş/yurttaş olmak teşkil ediyordu (Arblaster, 1999: 39; Minogue, 2002: 13; Köker, 2008: 168). Zira vatandaş (olma ayrıcalığına sahip olan)lar, polisin varlığıyla bütünleşebilen rasyonel insanlar olarak kabul ediliyorlardı. Rasyonel insanlar arasındaki ilişkide, herhangi bir kararın alınmasında, etkili olan unsur ise (müzakere temelli) “ikna” metodu olarak ifade edilmekteydi (Minogue, 2002: 13). Bu metotta temel düstur, düşüncelerin herhangi bir baskıya maruz kalmadan serbest bir şekilde ifade edilmesi ve tarafların tercihlerinde hür bırakılması idi (Arblaster, 1999: 132). Nitekim Yunan şehirlerinde “müzakere metodu”⁵, agora’da polisin “eşitleri” arasındaki karşılıklı ikna çabasına dayandığı, başka bir ifadeyle konuşanın ve dinleyenin birbirini etkilemesi sonucu ortaya çıktığı için, emretmekten farklıdır. Bu bağlamda polis vatandaşı hem yasalar önünde eşit olduğunu fiiliyle tescil ediyor, hem de meclislerde eşit siyasal müzakere ve ifade haklarından faydalanıyordu (Minogue, 2002: 16). Bu siyasal müzakere ve ifade özgürlüklerinin kullanılabilir olması konuşma özgürlüğüne⁶ bağlıydı. Zira eşit vatandaşların yönetim faaliyetlerine katılmaları, meclis ve konseylerdeki açık tartışmalar aracılığıyla gerçekleşmekteydi (Arblaster, 1999: 38). Burada kast edilen eşitlik⁷ hali, zenginliğin bölüşümüne yönelik bir eşitliği değil, yasalar önünde eşit olma durumunu ifade etmekteydi (Şaylan, 2008: 37). Başka bir

5 Lipson (1984: 16) Atinalıların (sanatçı, aydın, siyasetçi) iyi bir toplumun nasıl olması gerektiğine ilişkin ilkeler ile bu ilkelerin hayata geçirilmesi hususunda bilinçli olarak bir tartışma kültürü oluşturmalarına işaret eder. Ona göre bu sürekli tartışma/tartışabilme ortamı Atina’da yurttaşlığın özünü oluşturmaktaydı.

6 Yunanca’da “konuşma eşitliği” (isegoria) diye sözü edilen şeye, çağdaş demokrasilerde genellikle “konuşma özgürlüğü” denmektedir (Lipson, 1984: 18). Bu sebeple konuşma özgürlüğü demokrasinin başlıca enstrümanı olduğu hakkında kapsamlı bilgi için bkz. Benjamin R. BARBER (1995). *Güçlü Demokrasi Yeni Bir Çağ İçin Katılımcı Siyaset*, (Çev: Mehmet Beşikçi), 1. Basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, ss. 222-225.

7 Şaylan’a (1998: 15) göre, Atina demokrasisinin püf noktası olarak ekonomik eşitsizliğe rağmen siyasal eşitliği hayata geçirmiş olmasıdır.

deyişle, Atina'da yurttaşların ekonomik durumlarındaki farklılık onların siyasal karar alma süreçlerine katılımında bir avantaj veya dezavantaj teşkil etmiyordu (Arblaster, 1999: 41). Özetle denilebilir ki, Antik Yunan'da siyasal açıdan eşit haklara sahip olmanın önkoşulu vatandaş olmaktır (Torun, 2005: 27). Vatandaşlığın içeriği aşağıda daha kapsamlı biçimde tartışılacaktır.

Antik Yunan demokrasisi dört temel öge üzerine bina edilmektedir. Bunlar; Yasama: Meclis (Ekklesia), Yürütme: 500 Üyeli Konsey (Boule), Yargı: Mahkeme (Dikasteria) ve Yöneticilerdir (Şaylan, 2008: 34). Bu sistemin yasama organı, yetişkin her (hür) erkek yurttaşın doğal üyesi olduğu, Ekklesia denen halk meclisidir (Uygun, 2014: 20). Başka bir ifadeyle yasama organı vatandaşların hepsinden oluşan egemen sınıftan oluşmaktaydı (Dahl, 2010: 20). Ekklesia'nın yetki alanına polise ilişkin temel meselelerin görüşülerek karara bağlanması ile kamu görevlilerinin atanması gibi işler girmektedir⁸. Ekklesia bir yılda en az 40 kez toplanarak çalışan bir yönetim organıdır. Sistem içinde yürütme işlevini konsey yerine getirmekteydi (Torun, 2005: 23; Türk, 2010: 196). Konsey (Boule) her gün muntazam olarak toplanırdı⁹. Temel işlevi yurttaşlar meclisinin gündeminin belirlenmesiydi. Konsey, her kabilenin (on kabile içinden) kendi içinden oy çoğunluğu ile seçtiği 50'şer temsilciden oluşurdu. Her kabileden seçilen bu 50 temsilci bir yıllığına seçilerek yılın onda birinde yönlendirici/idareci konumunda bulunurlardı (Ateş, 1994: 36-37; Arblaster, 1999: 30-31). 500 üyeli Konsey, ayrıca, Halk Meclisi ile Yargı organı olan Halk Mahkemesinin işleyişinde de rol oynardı (Torun, 2005: 23-24; Uygun, 2014: 36). Atina'daki siyasal sistemin üçüncü ana parçasını oluşturan Halk Mahkemeleri de aynı Ekklesia ve Boule gibi yurttaşlardan oluşmaktaydı. Yargı organının temel görevi, Ekklesia ile Beş Yüzler Konseyini (Boule) ve yönetici sınıfını denetlemektir (Ateş, 1994: 37; Torun, 2005: 24). Yöneticiler olarak adlandırılan sınıf ise, başkomutan ile on komutan yardımcısından meydana gelmekteydi. Komutan yardımcılarını Atina'nın her mahallesinden ayrı ayrı seçilirken, başkomutan ise tüm Atina halkı tarafından seçilmekteydi (Kışlalı, 1984: 68).

Atina nüfusunun yaklaşık olarak 300.000 kişi olduğu düşünüldüğünde, Atina'nın karar alma süreçlerine katılan 30.000 civarındaki vatandaş ile sistemin yüz yüze ilişkilerin yürütülebildiği bir siyasal toplum (face to face society) niteliği taşıdığı görülmektedir. Bu sistemde neredeyse herkes birbirini şahsen bilmekte, tanımakta; toplantı, festival, pazaryeri gibi kamusal toplantı,

8 Halk Meclisi'nin görevleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Kışlalı, a.g.m., ss. 63-67.

9 Konsey'in yetkileri ve görevleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Kışlalı, a.g.m., ss. 63-67.

buluşma ve mekânlarda sık sık bir araya gelmektedir. Yüz yüze toplum niteliği sisteme, ideolojik (demokrasi-oligarşi yanlıları) ve sınıfsal (soylu-çiftçi-tüccar-işçi) çatışmaların günümüze nazaran daha az zararlı yürütülebilmesi kabiliyeti kazandırmaktaydı (Uygun, 2014: 49; Ateş, 2015: 253-254). Bu görece daha az çatışmalı siyasal ortamın ortaya çıkmasında üç dinamik etkiliydi. İlk olarak, Antik Yunan'da etnik, dini ve dilsel bir farklılaşma¹⁰ yoktu. İkinci faktör, bu demokrasi modeli politik açıdan sınırlı bir alanda uygulanmaktaydı. Son olarak, küçük bir nüfusun geniş olmayan dar bir coğrafyada politik faaliyetlere katılması, yüz yüze karar almayı kolaylaştırmaktaydı.

“Bir toplum, kendi kendini yönetme şeklindeki demokratik ideale yaklaştıkça, halkın yönetime katılım oranı artar böylece yönetenlerle yönetilenler arasındaki boşluk da ortadan kalkmaya yüz tutar” (Arblaster, 1999: 93). Bu retorik realiteye rağmen, Antik Yunan'da demokratik paradokslar bulunmaktadır: Öncelikle Atina toplumun yaklaşık yarısının kölelerden oluştuğu ve bu kesimin sistemden herhangi bir şeyi talep etmek üzere kullanabilecekleri siyasal ve medeni haklarının bulunmadığı gerçeğinden hareketle, sistemi “demokrasi” olarak tanımlamanın pekâlâ mümkün olmadığı iddia edilebilir. Bugün anti-demokratik ve vulgar bir genelleme olarak kabul edilen, çoğunluğun yönetimi olarak tarif edilen “çoğunlukçu paradigma” ile dahi konu ele alındığında Atina nüfusunun büyük çoğunluğunu oluşturan kölelerin, yabancılar ve kadınların da sistem dışında bırakıldığı görülmektedir (Uygun, 2014: 84). Atina demokrasisine diğer bir ifade ile doğrudan demokrasi modeline getirilen diğer bir eleştiri, modelin uygulanabilirliğinde karşılaşılan “zaman sorunsalı”dır¹¹. R. Dahl'ın örneklediği model, konunun anlaşılması adına yol göstericidir; “İki yüz kişinin yaşadığı bir köy düşünün. Buradaki yetişkin nüfus, yüz kişiden oluşuyor ve bunların hepsi meclis toplantılarına katılıyorlar. Hepsinin on dakika hakkı olduğunu düşünün. Bu mütevazı rakam için iki sekiz saatlik güne ihtiyaç vardır; imkânsız değil ama çok kolay olmadığı kesin! Mantıksal olarak sayı artıkça durum gittikçe daha anlamsızlaşıyor. Vatandaşlık haklarına sahip on bin kişinin olduğu bir “ideal polis”te gerekli olan zaman kabul edilebilir sınırların çok üzerindedir” (Dahl, 2010: 122). Özetle nüfusun kalabalık olduğu yerlerde uygulanması oldukça zor

10 Uygun (2014: 50) Atina demokrasisinin 200 yıl sürmesini kentnin etnik yapının oldukça homojen olmasına bağlar. Bu bağlamda modern devletlerin yönetiminde önemli bir sorun alanı teşkil eden, sınıfsal, dinsel, kültürel ve etnik, uyumsuzluklara dikkat çeker. Bu durumun aksine Atina'da ve diğer Yunan sitelerinde ise etnik köken, dil, din ve kültür açısından homojen bir yapı vardı.

11 Ayrıca doğrudan demokraside beliren “zaman sorunsalı” kendini temsili demokraside de göstermektedir. Bu soruna ilişkin açıklayıcı bir örnek için bkz. Dahl, a.g.e., s. 124.

olan ve uygulandığı zamanlarda (Eski Yunan özelinde) nüfusun ciddi bir kısmını dışarıda bırakan bir siyasal modeldir, doğrudan demokrasi.

Doğrudan demokrasi ile modern/temsili demokrasi¹² arasındaki en önemli farklılık; modern demokrasinin uygulandığı zaman periyodunda toplumların ve “kurumlar”ın¹³ daha büyük ve karmaşık hale gelmiş olmasıdır. Bu sebeple doğrudan demokrasinin, demokratik yönetim aygıtlarının, modern/temsili demokrasinin uygulama alanında işlevsel olmadığı görülmektedir (Mouffe, 2009: 13). Antik ve modern demokrasi arasındaki fark her ne kadar bir niceliğe ilişkin gibi görünse de aslında ayrışma bu ikisinin niteliklerinden kaynaklanmaktadır. Modern liberal demokrasinin kurucu ögesi çoğulculuktur (Mouffe, 2002: 29). Bundan ötürü çoğulculuk ile demokrasinin ideal bir yapıya kavuşması arasında doğrusal bir ilişki vardır (Mouffe, 2010: 148). Politik sistem ne kadar fazla katılıma olanak tanıyorsa o kadar demokratiktir.

Temsili Demokrasi

Doğrudan “demokrasi” kavramı, değişim, şartlar ve ihtiyaçlar çerçevesinde konjonktüre bağlı olarak, yeni bir formatta tanımlanmaktadır. Başka bir ifadeyle doğrudan demokrasi teknik zorlukları açısından uygulanamamaktadır (Türk, 2010: 191). Günümüz toplumlarının, özellikle sanayileşmiş, gelişmiş toplumların hacim olarak büyüdüğü bu büyüme ile başat olarak daha karmaşık bir form kazandığı görülmektedir. Temsili demokrasi taraftarlarınınca, bu kompleks yapının işleyişine ilişkin talep ve önerilerin sisteme doğrudan yöneltilmesinin oldukça güç neredeyse imkansız olduğu kabul edilir (Lipson, 1984: 48-49). Çözüm “temsili” olgusunda görülür. Bu sosyal değişimle ile demokrasi de nitelik değiştirir ve “temsili demokrasi”¹⁴ olarak isimlendirilir (Lipson, 1984: 16). Bu sebeple temsili demokrasi savunmasının

12 Modern demokrasi ile Eski Yunan demokrasisi arasındaki yapısal fark büyük (kalabalık) ve oldukça heterojen toplumlarda doğrudan demokrasinin uygulanabilir olmamasıdır. Temsili demokrasi özünde teknik bir zorunluluktan doğmuştur. Daha kapsamlı bilgi için bkz. Chantal Mouffe, *Demokratik Paradoks*, (Çev. A. Cevdet Aşkın), 1. Baskı, Epos Yayınları, Ankara, 2002, s. 13.

13 Demokrasiyi yönetim organına diğer bir ifade ile devlete ilişkin bir özellik olarak görenlere göre devleti oluşturan kurumlar demokratik bir temel üzerine inşa edilmiş ise devlette demokratiktir. Söz konusu bu demokratik temelin taşınması gereken asgari özellikler vardır. Bunlar: adayların serbest seçimi, düzenli seçimler, evrensel standartlarda seçme ve seçilme hakkı, siyasal partilere örgütlenme hakkı, azınlık haklarının güvence altına alınması, kuvvetler arasında denge ve denetim ile temel hak ve özgürlüklerin anayasa ile güvence altına alınması olarak sayılabilir. Bu bakış açısına göre demokrasi bir yönetim biçimi diğer bir ifade ile topluma ilişkin işleri yürütme yöntemidir. Lipson, a.g.e., 56. Ancak belirli kurumların varlığı, onların ideal demokrasiyi inşa etmek tek başına yeterli olacakları anlamına gelmez. Dahl, a.g.e., 40.

14 Bu bağlamdaki en temel değişim Yunan demokrasisinin yurttaş meclisinin yerini temsilcilerden oluşan meclislerin almasıdır. Dahl, a.g.e., s.273.

üzerine inşa edildiği temel tezin pragmatizm¹⁵ olduğunu ifade etmek mümkündür (Arblaster, 1999: 124). Temsili demokrasi, belirli bir mekânsal alanda yaşayan seçmenlerin, siyasal iktidarı kullanma hakkının demokratik yoldan seçtikleri temsilcilere verilmesidir (Şaylan, 2008: 395). Bu modelde “temsilci”den beklenen, kendinden ziyade başkalarının düşüncelerini, taleplerini temsil etmesi ve onları dillendirmesidir (Arblaster, 1999: 120). Bu nedenle temsili demokrasi, pratikte halkın büyük çoğunluğunun temsilciler eli ile temsil edildiği yönetim olarak anlaşılmalıdır (Arblaster, 1999: 15). Başka bir ifadeyle, demokrasinin var olması için iktidarın halka ait olması, yani halkın irade sahibi olduğunun kabul edilmesi ve bu iradenin temsilciler eli ile gerçekleştirilmesinin meşruiyetinin öncelikle kabul edilmesi gerekir (Arblaster, 1999: 128). Pratikte seçen ile seçilen arasındaki bu vekalet ilişkisinin çok sağlıklı yürümediğini ifade etmek mümkündür.

Bu bağlamda temsilcilerin, kendilerini seçenlerin (seçmenlerin) istek ve görüşlerini sisteme yansıtmadıkları ya da eksik yansıttıkları patolojik bir durum ortaya çıkmaktadır¹⁶. Bu durum yurttaşlık bilincini azalmakta, bu ise siyasal katılımın düşmesine sebep olmaktadır (Touraine, 2004: 18). Katılımın düşmesi esasında politik güvensizliğin ve yabancılaşmanın türevidir. Zira bireylerin sistem üzerinde etkisiz olduklarını düşünmeleri ile politik yabancılaşmanın ortaya çıkması arasında güçlü bir ilişki vardır. Konuya ilişkin geniş bir literatür hali hazırda mevcuttur.¹⁷

15 Temsil kavramının çekiciliği, demokrasinin katılma krizine çözüm arayışı çabalarından kaynaklanmakta olduğu hakkında bilgi için bkz. Michael Hardt ve Antonio Negri, *Çokluk İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi*, (Çev: Barış Yıldırım), 2. Basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011, ss. 254-263.

16 Temsil ve temsiliyet sorununun bir tartışması için bkz. Chantal Mouffe, *Dünyayı Politik Düşünmek Agonistik Siyaset*, (Çev. Murat Bozluolcay), 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 143-147.

17 İlgili tartışmalar için bkz. David Easton, “Theoretical Approaches to Political Support”, *Canadian Journal of Political Science*, 1976, Vol. 9/3, ss. 431-448, Joel D. Aberbach ve Jack L. Walker “Political Trust and Racial Ideology”, *The American Political Science Review*, Vol. 64, 1970, No. 4, ss. 1199-1219, Gabriel Almond ve Sidney Verba, *The Civic Culture Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, SAGE Publications, London 1989, Angus Campbell, Gerald Gurn ve Warren E. Miller, *The Voter Decides*, Row Peterson: Evanstone, 1954, Stephen C. Craig ve Michael A. Maggiotto, “Political Discontent and Political Action”, *The Journal of Politics*, 1981, Vol. 43, No.2, ss.514-522, Stephen C. Craig ve Michael A. Maggiotto, “Measuring Political Efficacy”, *Political Methodology*, 1982, Vol. 8, No.3 ss.85-109, Stephen C. Craig, Richard G. Niemi ve Glenn E. Silver “Political Efficacy And Trust: A Report On The NES Pilot Study Items”, *Political Behavior*, 1990, Vol. 12, No.3, ss. 289-314, Stephen C. Craig, “Efficacy, Trust and Political Behavior, An Attempt to Resolve A Lingering Conceptual Dilemma”, *American Politics Research*, 1979, No.7, ss. 225-239, Russel J. Dalton, “Political Trust in Advanced Democracies”, *Çinde Critical Citizens: Global Support for Democratic Government*, Ed. Norris Pippa, Oxford University Press, New York 1999, Stanley Feldman, “The Measurement and Meaning of Trust in Government”, *Political Methodology*, 1983, Vol. 9/3, ss. 341-354, Ada W. Fmfter, “Dimensions of Political Alienation”, *The American Political Science Review*, 1970, Vol. 64/2, ss. 389-410, Marc J. Hetherington, “The Political Relevance of Political Trust”, *The American Political Science Review*, 1998, Vol. 92, No.4, ss. 791-808.

Demokrasi sözcüğü, (alışkanlık haline gelmiş bir anlamlandırmayı anımsatırcasına!) Antik Yunan'dan günümüze kadar, "halkın yönetimi" anlamında kullanılmıştır (Çeçen, 2000: 58; Schmidt, 2002: 25; Beetham, 2014: 19). Burada problem olan husus "demos/halk" ile kastedilenin ne olduğudur (Dahl, 1993: 3; Türk, 2010: 189). Demos, esasında birbiri ile eşit olduğu kabul edilen tek tek bireylerden oluşan "herkes"i ima etmektedir. Bu "herkes" mefhumuna, her ülke kendi kıstasları doğrultusunda sınırlamalar ve kısıtlamalar getirmektedir. Artık "herkes"¹⁸, pratikte sadece çoğunluk olarak değil, azınlığın da içinde olacağı şekilde formülize edilmektedir (Köker, 2012: 125). Toplum içinde azınlıkta kalanlar da sosyolojik bir realitedir. Onların siyasal sistemden talepleri gerçektir ve meşrudur. Karar alma süreçlerinde bu realite göz önüne alındığı ölçüde sistem çoğunlukçu olmaktan çoğulcu olmaya doğru evrilir (Arblaster, 1999: 106). Ancak pratik ve teknik bir zorunluluktan dolayı sistem yönetme hakkını çoğunlukta olana verir. Çoğunluk aldığı kararlar ile kendini ve aynı zamanda azınlığı da idare edecektir. Burada uygulamada kabaca bakıldığında, temsili demokrasi denince, sayıca üstün olanın, az olanı yönettiği bir sistem vurgusu öne çıkıyor gibi gözükmektedir (Türk, 2010: 190). Ancak vuku bulan, yönetme hakkının halk içinde çoğunluk olan bir kitleye değil, seçmen içinde çoğunluğu teşkil eden kesime verilmesi durumudur (Yayla, 2015: 144). Burada belki akıllara şu sorular gelebilir. Seçmen tercihlerinde ne kadar hürdür? Seçmen önüne gelen seçeneklerin teşkilinde ne kadar inisiyatif sahibidir? Seçenek olma kapasitesi her görüş için aynı olmayabilir, ancak seçenek olma imkânı eşit dağıtılmakta mıdır? Sistem kimi görüşleri ve sahiplerini ve onların temsilini makbul görürken, kimilerini makbul görmeyebilir mi? Tüm bu sorular temsili demokrasinin gerçekten ne kadar temsil kabiliyeti olduğu ile ilişkilidir. Ancak tüm bu olumsuzluklar ihtimallerine rağmen, en kullanışlı model olduğu da tecrübe ile sabittir. Asıl olan sistemi yukarıda sayılan risklerden arındırma çabası içinde olabildiğince çoğulcu ve temsil kabiliyeti yüksek hale getirmektir.

Zira demokrasilerin en önemli özelliği, bir önceki seçimlerde "azınlık" olanın, bir sonraki seçimlerde "çoğunluk" olabilme imkânının saklı bulunmasıdır (Çeçen, 2000: 80). Demokrasi, çoğunluğun yönetimi ve çıkarlarının yanında azınlık haklarının ve çıkarlarının güvence altına alındığı sistemdir (Touraine, 2004: 30). Bu sebeple Charles Taylor, "demokrasi ötekini kabul etmenin bir yoludur" der (Touraine, 2004: 12). Bu yaklaşım ise demokratik

18 Modern demokrasilerde "herkes" tarifi, belirli bir ülkeye yurttaşlık bağı ile bağlı, belli bir yaşı geçmiş, kadın ve erkek, bu duruma ilişkin her ülkenin ortak kıstası, kısıtlaması ve sınırlaması olarak ifade edilebilir. Daha kapsamlı bilgi için bkz. Schmidt, a.g.e., s. 17.

bir yapının ipuçlarını sunmaktadır. Şöyle ki; siyasal sistem içinde yer alan herhangi bir kurumun demokratik olup olmadığını belirlemenin yolu demokratik sistemin ilkelerini belirleyerek, o kurumu bu ilkelere göre test etmektir. (Beetham, 2014: 23). Bununla birlikte demokrasinin mahiyeti veya tanımı için öncelikli olan, ilkelerdir. Yani kurumlar ancak ilkeler merkeze alınarak inşa edilirlerse anlam kazanacaklardır (Beetham, 2014: 24).

Demokrasinin en önemli fonksiyonu, yurttaşlara “eşit haklar” sunulmasıdır. Bunun arkaik plandaki açıklaması, yurttaşların, soyut bir insanlık fikrinin parçası oldukları için değil, bir demos’un parçası olmaları hasebiyle bu “eşit haklara” sahip olmalarıdır. Bu sebeple demokrasi retoriğinin üzerine oturduğu temel varsayım “insanlık” değil, “halk”tır, yani “demos” ’tur (Mouffe, 2009: 52). Bu varsayımın iki boyutlu bir etkisi vardır. Birincisi demokrasinin “halk”ı temele alarak onu somut bir zemine oturtmasıdır. İkincisi ise demokrasinin yurttaşlar arasında hiçbir ayırım yapmaması ve hiyerarşik bir kategori oluşturmamasıdır.

Temsili demokraside, herkesin (çoğunluk ve azınlık birlikte?) tek bir fiziki mekânda ve aynı zaman dilimi içinde bir araya gelmesini veya bir siyasal tartışmanın aynı anda farklı yerlerde yapılmasını sağlayacak mekanizmanın mevcut olup olmadığı sorgulanabilir (Arblaster, 1999: 124). Ki bu bir kısıt işaret eder. C. Schmitt’e göre bu durum pratik sebeplerle mümkün değildir; Ona göre söz konusu olan bu “herkese” politik bir soruna ilişkin her ayırımın sorulması da mümkün değildir (Schmitt, 2010: 52). Zira her konu herkesin eşit derecede ilgisini celbetmeyebilir ya da herkesin her konu ile ilgili derinliği aynı düzeyde olmayabilir. Fakat Benjamin R. Barber (1995: 220) ve Anthony Arblaster (1999: 124-125) ise tersine, politik bir soruna ilişkin kamusal tartışmaların kitle medya araçları üzerinden yapılması, böylelikle insanların kanaat sahibi olmalarının mümkün olduğunu ve akabinde insanların hızlı bir şekilde soruna ilişkin kararlarını evlerinden telefon gibi (günümüzde internet teknolojileri de düşünülebilir) bir iletişim aracı ile belirtebileceklerini ifade etmektedirler. Burada şu husus göz ardı edilmemelidir. Bireylerin siyasal tutumlarını oluştururken yönelecekleri bilgi ögesini, günümüzde kitlesel medya (konvansiyonel medya) ile (yeni medya) sosyal medyadan edindikleri düşünüldüğünde bu mecraların çoğulcu bir nitelik arz etmesi varılacak olan yargının özgürce mukayese edilerek oluşturulabilmesi açısından hayati öneme haizdir.

Doğrudan ve Temsili Demokrasi'nin Karşılaştırılması

Antik Yunan'da polis vatandaşlarının uygulamaya koydukları demokrasi modeli, günümüz modern demokrasi anlayışının aksine, iktidarın doğrudan kullanımı üzerine inşa edilmişti. Bu modelin etkin çalışabilmesinde temel etken, Antik Yunan toplumunun bir şehir devleti olmasıydı. Bu sınırlı coğrafya fiziki olarak sistemin çalışmasına imkân tanıyordu (Torun, 2005: 24). Bununla beraber iktidarın “ortak” kullanımı esasında kısıtlı bir ortaklığı ifade ediyordu. Yani sistem ancak belli özelliklere haiz olanları aktör olarak tanıyordu. Bu kısıtlı, elitist yapının aksine, temsili demokrasi, sayısal çoğunluğu meşruiyetin temel ölçütü kabul etmekte ve bu çoğunluğunun tesisine yönelik olarak Yunan demokrasisine göre görece daha geniş bir katılımı öngörmektedir. Özetle, yukarıda ayrıntılı bir biçimde ele alındığı üzere Antik Yunan demokrasisi; vatandaşlığı belli şartlar üzerinden kazanan bir hak olarak tarif etmesi ve bu kazanımı deklare ederken aynı zamanda, efendi-köle ve kadın-erkek bağlamında ortaya çıkan eşitsiz toplumu kurumsallaştırmasıyla modern demokrasi teorisinden farklılık gösterir (Torun, 2005: 31). Başka bir ifadeyle doğrudan demokrasinin fenomenize ettiği anlam küçük, sade bir sosyo-politik yapıyı dile getirmektedir. Bu yapı hem “mekan” olarak, hem “yurttaş” anlayışı olarak minor politik alanı ifade etmektedir. Oysa temsili demokrasinin ihlas ettiği anlam, daha büyük, kompleks bir sosyo-politik konfigürasyonu işaret etmektedir. Bu figür ise hem “hacim” olarak hem de “vatandaş” kavramlaştırması açısından, major politik alana denk gelmektedir/düşmektedir.

Aynı zamanda toplumda baskın olan değer yargıların ve normların, siyasal kültürü ile siyasal yaşam kodlarını belirlemede önemli bir rolü vardır. Çünkü tartışma ve müzakere kültürünün yerleşmediği bir toplumda, otoriteye ve emirlere sorgulamaksızın itaat, demokrasinin gerçek mahiyette olmadığına göstergesidir (Şaylan, 2008: 294). Buradan ortaya çıkan sonuç ise ikna, iki yönlü bir eşitlik ilişkisini, emir ise, tek yönlü bir hiyerarşik bilgi akışını ima etmektedir. Bu sebeple ikna fonksiyonlu bir karar alma/verme mekanizmasının güven olgusuyla ilişkisi daha sağlıklı işlemektedir. Zira rasyonel insanlar, tatmin oldukları kararların işleyişine de katılmaktadırlar. Nitekim Tilly'nin (2014: 158) tespitine göre, “müzakere süreci güven yaratır ancak güvenin varlığı da müzakereyi olanaklı hale getirir”. Çünkü ortak kararlarda (özellikle o karardan etkileneceklerin) herkesin görüşüne saygı duyulması ve kararın oluşturulması sürecinde tüm katılımcılara eşit politik hareket alanı sağlanması, bireysel otonominin ve politik güvenin hayata geçirilmesini kolaylaştırır (Beetham, 2014: 29). Demokrasilerde, iktidar temsilcilere seçimler

yolu ile gönüllü bir şekilde emanet edildiği için bu emanet yönetme erkini kullanan hükümetlere duyulan politik güvenin diğer siyasal rejimlerden doğu olarak daha yüksek olması beklenen bir durumdur (Tilly, 2014: 157).

Sonuç

Demokrasi, referansını Antik Yunan'daki siyasal katılım pratiğinden almaktadır. Eski Yunanca'daki "demos" ve "kratos" kelimelerinin bir terkininden oluşan demokrasi Antik Yunan'da belli bir yaşa gelmiş her erkek Yunan vatandaşının Polis'in "işleri"ne katılmasını anlatırken, bunun aynı anda hem bir hak hem de bir görev olduğuna gönderme yapmaktaydı. Ancak vatandaş kavramının oldukça sınırlı bir düzlemde anlaşıldığı Antik Yunan uygulamasında demokrasi, sözcüğün vurguladığı anlam "demosun/halkın yönetimi"-ni anlatıyor olmasına rağmen, niteliğe ilişkin bir temel bir problemi de gündeme getiriyordu: "demos/halk" ile neyin kastedildiği ve kimleri kapsadığı.

Benzer şekilde, demokrasinin ihtiva ettiği anlam birçok dinamiğe bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Nitekim demokrasinin icra edildiği alanın mekân ölçeğinin dar-geniş olması; nüfusun az-çok bulunması; kurumların basitliği ve/ya karmaşıklığı; belirli bir zümreye veya genele teşmil edilmesi demokrasinin anlamını da tebdil etmektedir. Ancak detaylarda boğulmadan demokrasiler genel anlamda, "doğrudan demokrasi" ve "temsili demokrasi" olmak üzere iki şekilde tasnif edilebilir.

Antik Yunan'daki haliyle "doğrudan demokrasi", modern dönemdeki (günümüzdeki lokal doğrudan demokrasi uygulamalarını akılda tutmak kaydıyla) haliyle de "temsili demokrasi" olarak isimlendirilmektedir. Çünkü aynı mekanizma (yani demokrasi) farklı özelliklere/fonksiyonlara sahip olarak türevsellik göstermiştir. Doğrudan demokrasi teknik zorlukları açısından uygulanamayınca çözüm olarak temsili demokrasiye başvurulmuştur. Başka bir ifadeyle demokrasi sözcüğü, şartlar ve ihtiyaçlar çerçevesinde konjonktüre bağlı olarak, yeni bir konseptte tanımlanmıştır. Bu sebeple temsili demokrasi savunmasının üzerine inşa edildiği temel tezin pragmatizm olduğunu ifade etmek mümkündür. Bununla birlikte her iki modelde var olan "temsili krizi" tam anlamıyla aşılabilmiş değildir. Temsili demokrasinin (daha geniş ve güncel kullanımı ile liberal demokrasinin) bu krizi aşmada yeterince donanımlı olmadığını düşünen Jürgen Habermas ve Chantal Mouffe gibi teorisyenler, müzakereci model ile radikal (agonistik) modeli ortaya koymuşlardır. Belirli aralıklar ile yapılan seçimlerin sistemin temsile yönelik meşruiyetini tek başına sağlayamayacağı su götürmez bir gerçektir.

Bu bağlamda söz konusu alternatif modellerin eleştirel bir şekilde ele alınarak temsil krizinin aşılmasına yönelik, ortaya koydukları çözüm önerilerinin irdelenmesi demokrasi meselesinin layığı ile anlaşılabilmesi için önem arz etmektedir. Bu doğrultuda konuya ilişkin devam niteliği taşıyan çalışmaların alana katkı sağlayacağını ifade etmek mümkündür.

Kaynakça

- ABERBACH Joel D. ve WALKER Jack L(1970). "Political Trust and Racial Ideology", *The American Political Science Review*, Vol. 64, No. 4, ss. 1199-1219.
- ARBLASTER, Anthony (1999). *Demokrasi*, (Çev. Nilüfer Yılmaz), Doruk Yayınları, Ankara.
- ALMOND Gabriel ve VERBA Sidney (1989). *The Civic Culture Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, SAGE Publications, London.
- ATEŞ, Davut (2015). *Demokratik Siyaset, Siyaset Biliminin Çağdaş Temelleri*, Dora Basın Dağıtım, Bursa.
- ATEŞ, Toktamış (1994). *Demokrasi*, Ümit Yayıncılık, Ankara.
- BARBER, Benjamin R. (1995). *Güçlü Demokrasi Yeni Bir Çağ İçin Katılımcı Siyaset*, (Çev: Mehmet Beşikçi), 1. Basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- BEETHAM, David (2014). *Demokrasi ve İnsan Hakları*, (Bilal Canatan), 2. Baskı, Liberte Yayınları, Ankara.
- CAMPBELL Angus, GURIN Gerald ve MILLER Warren E. (1954), *The Voter Decides*, Row Peterson: Evanstone.
- CRAIG Stephen C. ve MAGGIOTTO Michael A. (1981). "Political Discontent and Political Action", *The Journal of Politics*, Vol. 43, No.2, ss.514-522.
- , (1982). "Measuring Political Efficacy", *Political Methodology*, Vol. 8, No.3, ss.85-109.
- CRAIG Stephen C., NIEMI Richard G. ve SILVER Glenn E.(1990) "Political Efficacy And Trust: A Report On The NES Pilot Study Items", *Political Behavior*, Vol. 12, No.3, ss. 289-314.
- CRAIG Stephen C. (1979). "Efficacy, Trust and Political Behavior, An Attempt to Resolve A Lingerin Conceptual Dilemma", *American Politics Research*, No.7, ss. 225-239.
- ÇEÇEN, Anıl (2000). *İnsan Hakları*, Üçüncü Basım, Gündoğan Yayınları, İstanbul.
- DAHL Robert A. (2010). *Demokrasi Üzerine*, (Çev: Betül Kadıoğlu), 2. Baskı, Phoenix Yayınevi, Ankara.
- , (1993). *Demokrasi ve Eleştirileri*, (Çev: Levent Köker), Yetkin Basımevi, Ankara.
- DALTON, Russel J. (1999). "Political Trust in Advanced Democracies", *İçinde Critical Citizens: Global Support for Democratic Government*, Ed. Norris Pippa, Oxford University Press, New York.
- EASTON, David (1976). "Theoretical Approaches to Political Support", *Canadian Journal of Political Science*, Vol. 9/3, ss. 431-448.
- FELDMAN, Stanley (1983). "The Measurement and Meaning of Trust in Government", *Political Methodology*, Vol. 9/3, ss. 341-354.

- FINIFTER, Ada W. (1970). "Dimensions of Political Alienation", *The American Political Science Review*, Vol. 64/2, ss. 389-410.
- HARDT, Michael ve NEGRI, Antonio (2011). *Çokluk İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi*, (Çev: Barış Yıldırım), 2. Basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- HETHERINGTON, Marc J. (1998). "The Political Relevance of Political Trust", *The American Political Science Review*, Vol. 92, No.4, ss. 791-808.
- HEYWOOD, Andrew (2013). *Siyaset*, 9. Baskı, Adres Yayınları, Ankara.
- KIŞLALI, Ahmet Taner (1984). "Eski Yunan'da Demokrasi ve Demokratik Düşünce", *TODAI Enstitüsü Amme İdare Dergisi*, Mart, Cilt:17, Sayı:1, Ankara, ss: 63-77.
- KÖKER, Levent (2008). *Demokrasi, Eleştiri ve Türkiye*, 1. Baskı, Dipnot Yayınları, Ankara.
- _____, (2012). *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, 13. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- LIPSON, Leslie (1984). *Demokratik Uygarlık*, (Çev: Haldun Güllalp ve Türker Alkan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- MINOGUE, Kenneth (2002). *Siyaset ve Despotizm*, (Çev. Ünal Gündoğan), 1. Baskı, Liberte Yayınları, Ankara.
- MOUFFE, Chantal (2002). *Demokratik Paradoks*, (Çev. A. Cevdet Aşkın), 1. Baskı, Epos Yayınları, Ankara.
- _____, (2009). *Demokratik Paradoks*, (Çev. A. Cevdet Aşkın), 2. Baskı, Epos Yayınları, Ankara.
- _____, (2010). *Siyasetin Dönüşü*, (Çev. Fahri Bakırcı, Ali Çolak), 1. Baskı, Epos Yayınları, Ankara.
- _____, (2015). *Dünyayı Politik Düşünmek Agonistik Siyaset*, (Çev. Murat Bozluolcay), 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- SCHMIDT, Manfred G. (2002). *Demokrasi Kuramlarına Giriş*, (Çev: M.Emin Köktaş), 2.Baskı, Vadi Yayınları, Ankara.
- SCHUMPETER, Joseph A. (2010). *Kapitalizm Sosyalizm ve Demokrasi*, (Çev. Hasan İlhan), 3. Baskı Alter Yayıncılık, Ankara.
- ŞAHİN, Bican (2008). "Liberal Demokrasinin Temelleri", Bican ŞAHİN (ed.), *Demokrasi Teorisinde Güncel Tartışmalar*, Orion Kitabevi, Ankara.
- ŞAYLAN, Gencay (1998). *Demokrasi ve Demokrasi Düşüncesinin Gelişmesi*, *TODAI İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi*, Ankara.
- _____, (2008). *Temsili Liberal Demokrasinin Önlenemez Krizi*, 1.Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- TILLY, Charles (2014). *Demokrasi*, (Çev. Ebru Ancan), 2. Baskı, Phoenix Yayınevi, Ankara.
- TORUN, Yıldırım (2005). *Demokrasi ve Cumhuriyet*, 1. Baskı, Orien Yayınevi, Ankara.
- TOURAINÉ, Alain (2004). *Demokrasi Nedir?* (Çev. Okay Kunal), 4. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- TÜRK, H. Bahadır (2010). "İdeolojiler ve Sistemler" Mümtaz'er Türköne (ed.), *Siyaset*, 11. Baskı, Opus Yayınları, İstanbul.

- UYGUN, Oktay (2014). Demokrasi Tarihsel, Siyasal ve Felsefi Boyutlar, 2. Baskı, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul.
- YALÇINKAYA, Ayhan (2014). "Yunan Uygarlığı İçinde Polis ve Siyaset", Mehmet Ali Ağaoğulları, (ed.), İçinde, Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler, 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- YAYLA, Atilla (2015). Siyaset Bilimi, 1. Baskı, Adres Yayınları, Ankara.

kitab tahlili